

برنامه‌ریزی راهبردی با رویکرد توانمندسازی اجتماعی و ارتقاء محیطی سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی ماسور)

طاهر پریزادی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

Tparizadi@yahoo.com

رویا مرتضی پور

کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم و تحقیقات، بروجرد، ایران.

خدیجه سپهوند

کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم و تحقیقات، بروجرد، ایران.

تاریخ دریافت: 1393/7/12

تاریخ دریافت: 1393/4/2

چکیده

عدم تعادل و توازن در تقسیم منابع و بیشتر شدن فاصله درآمد بین ساکنان شهرهای بزرگتر با سایر شهرهای کوچکتر در روستاهای دور و نزدیک آنها باعث جاذبه جمعیتی برای این شهرها و دافعه در آن دسته از زیستگاه‌های بشری و در نتیجه مهاجرت روزافزون آنها شده است که این مهاجران اغلب به دلیل مشکلات اقتصادی، ناهمگونی، اجتماعی، فرهنگی و ... در مکان‌های مناسب شهری ساکن شده و باعث ایجاد سکونتگاه‌های غیررسمی و رشد آنها می‌شود. هدف این مطالعه بررسی شناخت و اولویت‌بندی مشکلات سکونتگاه‌ها در محله غیررسمی ماسور خرم‌آباد می‌باشد و روش تحقیقی در این مقاله با استفاده از روش پیمایشی با استناد به پرسشنامه‌هایی تهیه می‌شود که به صورت تصادفی و نمونه‌گیری خوشه‌ای تهیه خواهد شد و اطلاعات با استفاده از روش *Spss* و همچنین حجم نمونه آماری کوکران مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی : توانمندسازی اجتماعی، ارتقاء محیطی، سکونتگاه‌های غیررسمی، شهر خرم‌آباد، ماسور

مقدمه

رشد سریع شهر و شهرنشینی و افزایش جمعیت شهری در کشور یکی از مشکلات شهرهای امروزی می باشد. یکی از معضلاتی که این نوع توسعه داشته درپیدایش و توسعه سکونتگاه های غیررسمی و حاشیه ای بوده که معمولاً طیف گسترده ای از قشر مهاجر و کم درآمد را در خود جای می دهد. در این نوع بافت ها تلاش برای فرار از قانون و بی ضابطگی برتای اسکان منجر به بروز فقر در وجوه مختلف زندگی می شود. فقر در وجوه مختلف این سکونتگاه ها معنی پیدا می کند. مهمترین جنبه این مقوله فقر اقتصادی است که بر وضعیت معیشتی و درآمدی ساکنین تأثیر مستقیم می گذارد. براین اساس کاهش فقر در این اجتماعات شهری - روستایی از اهداف مهم طرح های توسعه و ساماندهی می باشد. ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی فراتر از جنبه های کالبدی آن است و در آن توسعه اجتماعات محلی و کاهش فقر شهری مورد نظر می باشد. لذا در این رویکرد تکیه صرف بر بخش عمومی و دولتی نیست. بهبود وضعیت سکونتگاه های غیررسمی و فرسوده شهری به خصوص بع اقتصادی آن، همواره از دغدغه های فکری مسئولین و کارشناسان بوده است و آنها را وادار به استفاده از روش ها و تکنیک های متفاوتی کرده است. توجه به سطوح پایین تر و ابعاد ملموس زندگی شهری منجر به اتخاذ روش ها و رویکرد های مشارکتی به منظور حل معضلات گشته است. گران شدن قیمت زمین و مسکن در داخل محدوده شهر خرم آباد زمینه را برای حاشیه نشینی و گرایش به سکنی گزینی برخی مهاجران وارد شده به روستاهای اطراف شهر خرم آباد واز جمله ماسور را فراهم کرد و ماسور را بعنوان یک نقطه حاشیه ای از شهر خرم آباد روز به روز بزرگتر و بزرگتر نمود. در حال حاضر نیز شدت ساخت و ساز در این روستا حتی نسبت به شهر خرم آباد شدیدتر است. بررسی های انجام شده در مورد ویژگی های شاخص کاربری زمین در روستا شهر ماسور بیان کننده این موضوع است که از کل مساحت روستا شهر حدود 134 هکتار به عناصر و فضاهای مختلف ساخته شده اختصاص یافته است. به عبارت دیگر کل سطوح خالص روستا شهر 68/6 درصد آن را شامل می شود. کل سطوح ناخالص روستا نیز در حدود 31/4 درصد از وسعت روستا شهر را در بر می گیرند. (سطوح ناخالص شامل اراضی بایر و فاقد کاربری، اراضی کشاورزی، باغات، مسیل و .. می باشد). روستا شهر ماسور بزرگترین روستای موجود در استان لرستان و یکی از بزرگترین روستاهای موجود در کشور ایران محسوب می گردد که از ویژگی های مهم و شاخصی برخوردار می باشد که سایر روستاهای کشور و استان فاقد آن هستند. ساختار اجتماعی، اقتصادی و کالبدی این روستا بسیار متفاوت از سایر روستاها می باشد. علاوه بر این بسیاری از شاخص های دیگر آن مثل تراکم جمعیتی و تراکم خالص مسکونی، بعد خانوار، توزیع گروه های سنی، ساختار اشتغال، تعداد طبقات ساختمانی، نوع مصالح و تیپولوژی مسکن، توزیع خدمات محله ای و ناحیه ای، اندازه مساحت قطعات مسکونی و ... در این سکونتگاه حکایت از این

دارد که ماسور در گذشته یک روستا بوده است و در حال حاضر یک سکونتگاه غیررسمی برای شهر خرم‌آباد به شمار می‌رود (حاشیه نشینی) و نمی‌توان نام روستا به آن اطلاق کرد و آن را جدای از شهر خرم‌آباد مورد ارزیابی و بررسی و تحلیل قرار داد. از گذشته‌های دور این روستا شهر در فاصله بسیار نزدیکی با شهر خرم‌آباد قرار گرفته و به لحاظ تاریخی نیز از جایگاه بسیار ممتازی برخوردار است. وجود تپه تاریخی ماسور در قلب بافت کالبدی موجود آن حکایت از سابقه درخشان تاریخی این سکونتگاه دارد. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که ماسور تا سال 1355 دارای 1316 نفر جمعیت بوده است و در این سال به عنوان یک روستای بزرگ مطرح بوده است. ولی در دوره بعدی سرشماری، یعنی در سال 1365 بیش از 6 هزار نفر جمعیت داشته و طبق تعاریف رسمی کشور می‌بایست نام شهر به آن اطلاق گردد. بدان جهت که این روستا طی یک دوره 10 ساله حدود 4/4 هزار نفر جمعیت را در خود جذب نموده و در داخل خود اسکان داده است. سیر افزایش جمعیت روستا طی دوره های بعدی سرشماری نیز بسیار شدید بوده است. بدین علت نام این کانون جمعیتی را نه از آن جمعیت که دارای بافت روستایی است، شهر نگذاشته‌اند بلکه این امر بیشتر به خاطر عدم توجه جدی مسئولین برای ارتقاء این روستا به شهر بوده است. مراحل مطالعات این روستا شهر بسیار متفاوت از روستایی رایج در کشور است. زیرا ساختار اجتماعی، اقتصادی و کالبدی ماسور از یک ساختار شهری برخوردار است. در روش تحقیق این پژوهش بنابر آن شد که از نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای استفاده شود و همچنین با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به فرآیند تبدیل روستای ماسور به روستا - شهر ماسور پرداخته شود و همچنین معضلات و متغیرها نیز مورد بررسی قرار بگیرد. در واقع براساس مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی به جمع‌آوری می‌پردازیم و سپس با برداشت‌های میدانی به صورت پرسشنامه و مصاحبه و تجزیه و تحلیل داده‌ها با ساکنین محله به روند کار ادامه می‌دهیم. تجزیه و تحلیل داده‌ها براساس نتایج حاصل آمده قابل بررسی بوده و ملاک عمده در این راستا که به متغیرهای اصلی تحقیق مربوط می‌شود از قبیل متغیر وابسته و مستقل حاکی از به هم پیوستن سکونتگاه‌ها غیررسمی و اهمیت دادن به این محدوده با توجه به نتایج به دست آمده است و ضرر و زیان‌های که دامنگیر محدوده ماسور می‌باشد چه از لحاظ فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی و ... نتایج این تحقیق می‌تواند در شناخت مسائل اساسی شهر، در تهیه طرح‌های آتی شهر و طرح جامع شهرستان مفید واقع شود. همچنین این تحقیق می‌تواند مورد استفاده سازمان‌های مختلف شهری، مخصوص شهرداری قرار گیرد. با توجه به نتایج حاصله از وضعیت سکونتگاه‌های غیررسمی محله مورد مطالعه به این نتیجه می‌توان رسید که راه‌حلی برای حل معضل و ساماندهی این منطقه با برنامه‌ریزی همه جانبه از قبیل ارتقاء فرهنگی، افزایش سطوح عمومی، آموزش علوم کاربردی و حتی ارتقاء اعتماد به نفس ساکنین و اتحاد باور به مسوولین، سرمایه‌گذار و در نتیجه ایجاد اشتغال و در

زمان‌های گوناگون پرداخت، فراهم نمودن زمینه‌هایی برای کاهش مهاجرت روستاییان، دفع نیازها، ارتقاء زندگی آنها، مشارکت همگانی

بیان مسئله

آنچه اصطلاحاً حاشیه‌نشینی نامیده می‌شود به عنوان یکی از عوارض مهاجرت‌های داخلی (از روستا به شهر) و از عمده‌ترین و شایع‌ترین مشکلات و معضلات شهری در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران است که پیوسته توجه برنامه‌ریزان اجتماعی و شهری را به خود جلب کرده است. این پدیده در واقع در پی حرکت جوامع در حال توسعه از سنتی به مدرن و تعارض‌های مربوط به این فرآیندها است که همچنان به تشکیل و بقای خود ادامه می‌دهد و منجر به بروز اشکال ترکیبی بی‌سامان متفاوت و ناهماهنگی با بافت نسبتاً یکدست شهری می‌شود. شهر خرم‌آباد به عنوان یکی از مراکز استان کشور به دلایلی متفاوت افراد بسیاری را از شهرهای کوچک و روستاهای اطراف به خود جذب کرده. این شهر با دارا بودن پتانسیل‌های جمعیتی و ملی و همچنین واقع شدن در مسیر کریدور بین‌المللی شمال - جنوب کشور، امکان هدایت جریان‌های اقتصادی منطقه جنوب غرب کشور را کسب نموده و این مهم به ارتقاء و تحول ساختاری شهر کمک می‌کند تا پویایی‌های لازم جهت توسعه شهری آن را فراهم نماید با وجود این حضور قشر عظیم حاشیه‌نشین در مناطق کوی علی‌آباد، گل سفید، کرگانه، با جمعیت حدود 30000 نفر مسئله ساده‌ای نیست که به آن دیدی سطحی و گذرا داشت علی‌الخصوص با جامعه‌ای که با اهداف فقرزدایی و شعار برابری و عدالت اجتماعی مدعی مبارزه با هر گونه اختلاف طبقاتی و فقر می‌باشد. شهر خرم‌آباد همانند دیگر شهرهای هر کشور با معضلات و مسائل شهری همچون حاشیه‌نشینی، فقر فرهنگی، رشد ناموزون، بروز مشاغل انگلی و کاذب و ... روبرو است. وجود حاشیه‌نشینی در این شهر در کنار سایر پدیده‌های تاثیرگذار بر شهر، بر مشکلات شهری افزوده است و این معضل چهره و سیمای شهر را بدقیافه و زشت می‌نماید و باعث تشدید دوگانگی در جامعه‌ی شهری، افزایش فاصله‌ی طبقاتی و بسیاری از مشکلات دیگر می‌شود. طبق آمار به دست آمده بیش از 70 درصد فروش مواد مخدر، 40 درصد معاملات اسلحه در این محلات انجام می‌شود، همچنین بیش از 33 درصد از زندانیان سطح شهر در این محلات سکونت دارند. افراد حاشیه‌نشین به دلیل اینکه فاقد تخصص هستند به مشاغل کاذب مانند دستفروشی، قاچاق مواد مخدر، فروش مشروبات الکلی و مواردی از این قبیل ... به نظر می‌رسد. در این مطالعه، ناحیه ماسور برای پژوهش انتخاب شده است. در ناحیه مورد مطالعه مهاجرین روستایی به تدریج در سال‌های اولیه انقلاب، به دلیل توان ضعیف اقتصادی و گرانی زمین و مسکن در بخش قانونی شهر خرم‌آباد، مستقر شدند. این ناحیه به دلیل اینکه سال‌ها خارج از محدوده رسمی شهر بوده از خدماتی نظیر جمع‌آوری

فاضلاب، تسهیلات بهداشتی، خدمات درمانی، آموزشی، ورزشی، رفاهی، فضای سبز و در مجموع از کلیه خدمات زیربنایی محروم بوده است. همچنین ناحیه مزبور به جهت تجمع اقشار کم‌درآمد و گاهاً نامتجانس و نابسامانی‌های مدیریتی دارای مشکلات عدیده زیست محیطی، جرم و بزهکاری می‌باشد. اما مهمترین مشکلات این محله عبارتند از بیکاری، نداشتن خانه و مسکن مناسب، محیط بد اجتماعی و فرهنگی این محلات، کمبود امکانات رفاهی، فرهنگی و تفریحی برای فرزندان، انحرافات اجتماعی، نبود امنیت، آسفالته نبودن کوچه‌ها، بهداشت و سرپوش نبودن فاضلاب‌های محله، کمبود امکانات رفاهی و آموزشی، شلوغی محله‌ها، تراکم جمعیتی زیاد، بافت روستایی چندقومی و چندفرهنگی بودن محله‌ها است.

ضرورت و اهمیت موضوع

بی‌تفاوتی نسبت به تغییرات سریع ترکیب جمعیت شهری و روستایی و مسامحه در برخورد با این جریان باعث گسترش سریع اسکان غیررسمی در این شهر شده و شرایط نابرابر اجتماعی، فقر اقتصادی، سطح پایین آموزش، نبود امکانات مختلف، تنوع گروه‌ها و اقلیت‌ها با فرهنگ‌های متفاوت، بیکاری، نبود سرمایه کافی جهت سرمایه‌گذاری و عدم رغبت سرمایه‌گذاران و در نهایت عدم توجه کافی به چنین مناطقی را ایجاب کرده و ناهنجاری را در این شهر و محله به وجود آورده است. این پدیده در کنار سایر پدیده‌های موجود در شهر مشکلات شهری را افزایش و در واقع چهره و سیمای شهر را بدقیافه و زشت نموده و باعث تشدید دوگانگی در جامعه‌ی بشری، افزایش فاصله‌ی طبقاتی و ... شده است و همچنین به عنوان مانعی در راه اجرای طرح تفضیلی و جامع شهری به حساب می‌آید. به دنبال این ناهنجاری‌ها در این مناطق حاشیه‌نشین شاهد فقر، فلاکت آسیب‌های اجتماعی، اعتیاد در خانه‌های حاشیه‌نشین برای جوانان، نوجوانان و کودکان محله‌های اطراف خود می‌شویم. ضرورت توجه به ساماندهی وضعیت این بافت‌ها را به طور جدی از مسوولین خواهیم که امکان برطرف نمودن کمبود واحدهای مسکونی، فضای بهداشتی فقر جدی که ناشی از شغل‌های کاذب در آن محله می‌باشد و باعث روی آوردن اهالی محل به سمت فروش مخدر، مشروبات الکلی و هزاران پیامد دیگر که باعث مخرب شدن محل و حتی شهر می‌باشد را مدنظر داشته و اقدامات ضروری انجام شود.

اهداف تحقیق

مهاجرت و حاشیه‌نشینی دو پدیده به ظاهر متفاوت می‌باشند که برآیند یک عامل مشترک بوده و نتایج مشابهی هم بخصوص برای شهرها به دنبال دارد. مهاجرت که خود نتیجه نابرابری‌های مکانی و بی‌عدالتی - های منطقه‌ای می‌باشد، به دلیل ویژگی‌های خاص مهاجران و علل مهاجرتشان پیامدهای منفی متعددی

برای شهرها و روستاها به دنبال دارد که از جمله‌ی آنها ظهور و گسترش پدیده حاشیه‌نشینی در شهرهای بزرگ می‌باشد. حاشیه‌نشینیان به علت فقر شدید و همه جانبه (اقتصادی، اجتماعی، و ...) و اعتراض نسبت به وضع موجود و ابراز وجود در شهرها، اقدام به فعالیت‌هایی می‌نمایند که موجب آسایش شهروندان و امنیت شهرها می‌گردد.

اهداف اصلی

هدف اصلی این تحقیق امکان سنجی به کارگیری شناخت و اولویت‌بندی مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی ناحیه ماسور خرم‌آباد است.

اهداف فرعی

- 1- بررسی ویژگی‌های رویکرد توانمندسازی در بهسازی محیط‌های شهری با اسکان غیررسمی به ویژه ماسور خرم‌آباد.
- 2- بررسی نقاط ضعف و قوت این ناحیه از نظر کالبدی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی.
- 3- تلاش در جهت ریشه یابی مشکلات بوجود آمده از دیدگاه علم برنامه ریزی شهری
- 4- ارائه راهبردهای مشخص جهت ساماندهی ناحیه مورد مطالعه.

روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی- توسعه ای است، محدوده جغرافیایی مورد بررسی روستا- شهر ماسور در شهر خرم‌آباد می‌باشد که با روش توصیفی- تحلیلی به فرآیند تبدیل روستای ماسور به روستا- شهر ماسور می‌پردازد. در این راستا، معضل‌شناسی کالبدی- کارکردی محدوده مورد مطالعه مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته است. متغیرهای مورد بررسی شامل جمعیت، اشتغال، امکانات آموزشی، بهداشتی، تسهیلات عمومی، امکانات فرهنگی، اداری و ارتباطات بوده است. چیدمان اصلی تحقیق، ابتدا با مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی موجود فراهم شد. گام بعدی در این راستا، جمع آموری آمار و اطلاعات و تجزیه و تحلیل داده‌ها از برداشت‌های میدانی به صورت پرسش‌نامه و مصاحبه با ساکنین محله بوده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه بوده است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و واریانس به دست آمده از پیش آزمون با سطح اطمینان 95 درصد 384 نفر محاسبه شد. برای محله‌ی ماسور که جز سکونتگاه‌های غیررسمی می‌باشد حدود 384 پرسشنامه تهیه شد و بعد از پاسخگویی و جمع‌آوری آنها داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار *Spss* از روش آماری توصیفی انجام گرفته شده است. جامعه آماری در این تحقیق را ساکنین

محل‌ه‌ی ماسور تشکیل می‌دهند که بالغ بر 160000 نفر می‌باشند. در نتیجه پس از نمونه‌گیری انجام شده به صورت خوشه‌ای در چند مرحله استفاده شد لذا پس از محاسبه‌ی نمونه، از بین کل این منطقه به صورت تصادفی در حدود 384 پرسشنامه تهیه و بین افراد توزیع شد و جمع‌آوری گردید. در این تحقیق با توجه به حجم جامعه و واریانس محاسبه شده برخی از متغیرهای مهم در مرحله پیش آزمون، از فرمول کوکران برآورد حجم نمونه استفاده شد. با توجه به اینکه حجم جامعه برابر 16000 نفر می‌باشد با جایگزینی مقادیر

$$n = \frac{(1.96)^2 \cdot (0.5) \cdot (0.5)}{(0.05)^2} = 384$$

فوق در فرمول حجم نمونه، اندازه‌ی نمونه به قرار زیر محاسبه شد: 384
متغیر مستقل: شامل ویژگی‌های جمعیتی، سطح سواد، ویژگی‌های، ویژگی‌های کالبدی نظیر شاخص‌های مسکن، ویژگی زیرساخت‌ها می‌باشد

متغیر وابسته: در این تحقیق وضعیت موجود در روستا - شهر ماسور می‌باشد، تحت تاثیر متغیرهای مستقل فوق‌الذکر می‌باشد.

سوالات تحقیق

- 1- چگونه می‌توان مشارکت بیشتر مردم را به عنوان مصرف کنندگان اصلی طرح‌ها در توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی فراهم آورد؟
- 2- آیا با بهبود زندگی اجتماعی، اقتصادی و... ساکنین روستاها و شهرهای کوچکتر، (به‌خصوص توسط مسئولین ذی ربط) می‌توان در ممانعت از مهاجرت آنان به شهرهای بزرگتر و جلوگیری از گسترش سکونت‌های غیررسمی مؤثر واقع شد؟
- 3- راهکارها و راهبردهای مناسب جهت توانمندسازی این محله با عنایت به نقاط ضعف و قوت موجود کدامند؟

فرضیات

- 1) به نظرمی‌رسد کمک‌های مالی و مشورتی به ساکنان جهت نوسازی و بهسازی واحدهای مسکونی کافی است.
- 2) به نظرمی‌رسد میزان کارهای انجام گرفته جهت ساماندهی محله نمی‌باشد.
- 3) به نظر می‌رسد سرانه مراکز آموزشی در محله کافی است.
- 4) به نظرمی‌رسد کیفیت راه‌های ارتباطی محله در وضعیت مناسبی قرار ندارد.
- 5) به نظرمی‌رسد که وضعیت کالبدی-فضایی خود رضایت بخش نیست.

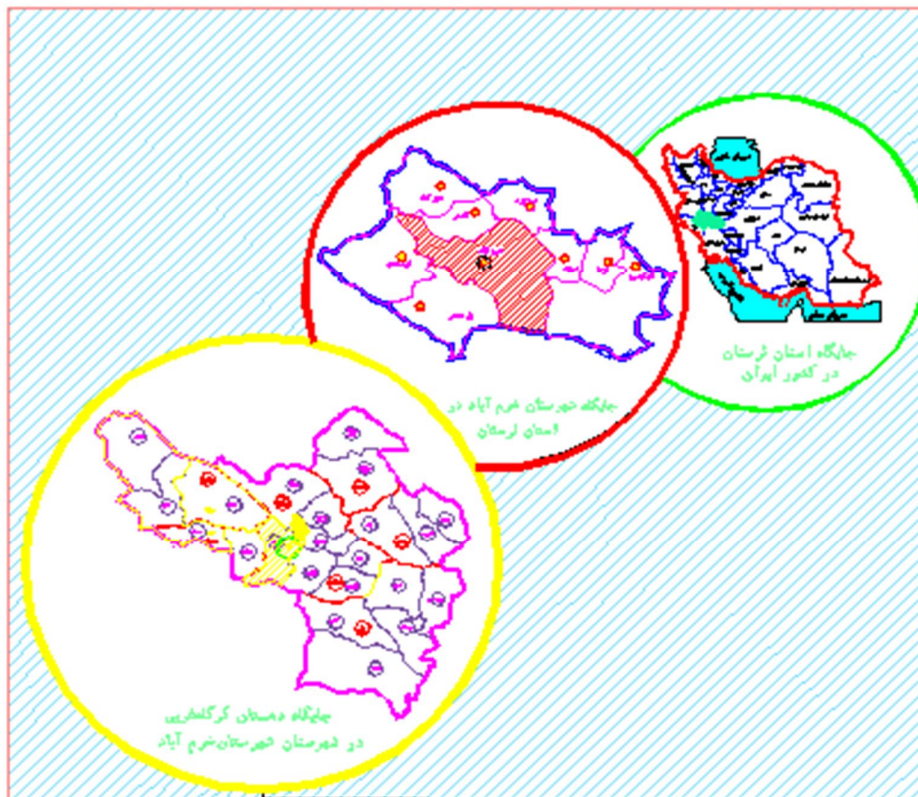

فرآیند انجام تحقیق

موقعیت جغرافیایی مکانی

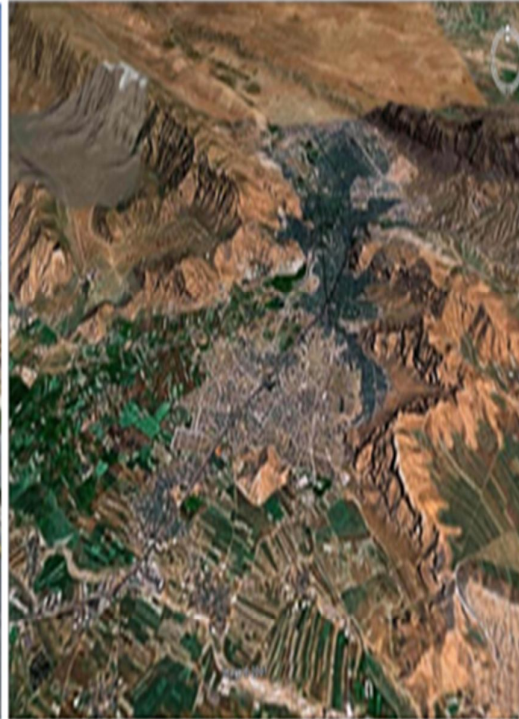
استان لرستان با وسعتی در حدود 28064 کیلومتر مربع، یکی از استان‌های زیبا و تاریخی است که در جنوب غربی ایران و بین 46 درجه و 50 دقیقه تا 50 درجه و 1 دقیقه طول شرقی و 32 درجه و 32 دقیقه تا 34 درجه و 23 دقیقه عرض شمالی قرار دارد. این استان از شمال به استان‌های مرکزی و همدان، از شرق به استان اصفهان، از جنوب شرقی به چهارمحال بختیاری، از جنوب به استان خوزستان و از غرب به استان کرمانشاه و ایلام محدود است. اشترانکوه با 4050 متر ارتفاع، بلندترین نقطه استان و پست‌ترین نقطه آن در جنوبی‌ترین ناحیه استان واقع شده و حدود 500 متر از سطح دریای آزاد ارتفاع دارد. شهر خرم‌آباد مرکز استان لرستان، مرکز شهرستان خرم‌آباد و مرکز بخش مرکزی این شهرستان است که در جنوب غربی کشور واقع شده است. خرم‌آباد شهری کوهستانی - دره‌ای است که شهر در دو طرف بستر رودخانه خرم‌آباد کوهستانی - جنوبی است و شهر را به دو قسمت نابرابر شرقی - غربی تقسیم می‌کند، ساخته شده است. قسمت شمالی شهر منظره‌ای کوهستانی و ناهموار و جنوب آن چشم اندازی تقریباً جلگه‌ای دارد.

شکل 1. تقسیمات سیاسی کشور و شهر خرم‌آباد

شکل ۳. ارتباط محور خرم آباد - اندیمشک به ماسور

شکل ۲. تصویر ماهواره ای خرم آباد

شکل ۵. معضل بهداشتی در غرب ماسور

شکل ۴. وضعیت محدوددهی بهداشتی

مفاهیم نظری

توانمندسازی

توانمندسازی رویکردی برای توزیع مناسب منابع اقتصادی و اجتماعی به صورت پایدار است. در این شرایط، زندگی اقشار کم درآمد و فقیر با تکیه بر ظرفیت‌های درونی و اولویت‌بندی نیازها، توسط خود این افراد و مشارکت آنها برای مواجهه با مسائل فقر است (اسکندی، 20:1382) این رویکرد معتقد است که باید افراد را به گونه‌ای توانمند ساخت که بتوانند در مورد محیط سکونت خویش تصمیم بگیرد (2001:21 Mukija ، توانمندسازی عبارت است از گسترش دارایی‌ها و توانایی‌های افراد فقیر به منظور مشارکت، چانه‌زنی، تاثیرگذاری، کنترل و حفظ موسسات پاسخگویی که زندگی آنها را تحت تاثیر قرار می‌دهند (Narayan ، 2002: 13-14).

دو عنصر مهم توانمندسازی

1- عاملیت مردم

2- جامع‌نگری نسبت به عامل فقر

بدین معنی که غلبه بر موانع در فرآیندهای طولانی و با مشارکت فعال گروه‌های ذینفع میسر است و از سوی دیگر، نمی‌توان با بهبود ابعاد خاصی از زندگی گروه‌های در حاشیه (برای مثال تامین برخی از زیرساخت‌ها و خدمات یا برخی امکانات اقتصادی) شاهد توانمندی فوق بود. چرا که فقر و ناتوانی، ابعاد چندگانه‌ای دارد (مهندسين مشاور طرح و معماری، 4:1386)

به طور خلاصه توانمندسازی به دنبال آن است که موانع ذهنی، مالی، اجتماعی و نهادی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی را از طریق آموزش، ایجاد انگیزش، افزایش امکان دسترسی به منابع مالی، اشتغال‌زایی، افزایش توان مالی خانوارها، ایجاد امنیت اقامت برطرف سازد و موجب توانمندسازی ساکنان در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و نهادی گردد.

توانمندسازی در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و نهادی اجتماع محلی

1- معنادار بودن: به معنی ارتباط با اهداف و وظایف کاری با ایده‌ها و استانداردهای فردی باشد (حسن زاده، 48:1383)

2- احساس شایستگی: که به اعتقاد فرد به توانایی‌هایش برای انجام با مهارت فعالیت‌هایش اطلاق می‌شود وقتی توانمند می‌شوند، احساس می‌کنند قابلیت لازم را برای انجام کار دارند (حیدری، 39:1388)

3- حق تعیین سرنوشت (خودتعیینی)

4- احساس تاثیر که افراد و جوامع محلی احساس لازم در خصوص تاثیرگذاری خود بر محیط را در فرآیند زمانی به دست می آورند (رفعیان، 1382:11)

ارتقای محیطی، معرفی مفاهیم مرتبط با ارتقای کیفی محیطی در سکونتگاه‌های غیر رسمی

1- تعریف ارتقای کیفی محیطی در سکونتگاه‌های غیررسمی

به معنای بهبود بخشیدن به شرایط سکونت افراد ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی است. توسط این برنامه ساختار فضایی شامل ابعاد کالبدی، اجتماعی و محیطی ارتقاء پیدا کرده و با پروژه‌هایی از قبیل ایجاد شبکه آبرسانی شهری، برق‌رسانی، بهبود وضعیت شبکه راه‌ها، ایجاد سیستم دفع فاضلاب، جمع‌آوری زباله و موارد دیگر در سکونتگاه‌های غیررسمی مورد برنامه‌ریزی به اجرا در می‌آید. کیفیت زندگی افراد ساکن در سکونتگاه‌های غیر رسمی مستلزم انجام فعالیت‌هایی در زمینه‌های متفاوت است که سرمایه‌گذاری در ارائه تسهیلات زیربنایی از جمله اقدامات مهم است.

2- حیطه عمل ارتقای کیفی محیطی

معمولاً برای نواحی از شهرها به کار برده می‌شود که موجود هستند مانند زاغه‌ها، نواحی مرکزی و یا تجاری شهرها در این خصوص به جای توسل به تخریب و پاکسازی کامل این نواحی گرایش به آن است که زیر ساخت‌هایی چون آب و فاضلاب، شبکه برق، گاز و تلفن فراهم آید، خدمات اجتماعی گسترش یابد، مالکیت قانونی شود و گاهی کمک‌های مالی برای ساخت فراهم آید تا به بهبود وضعیت واحدهای مسکونی و تجاری بیانجامد. (چارلز، هفت شهر شماره نهم و دهم، 1381)

3- سکونتگاه‌های غیررسمی

اسکان غیررسمی تاکنون در ایران با نام‌های مختلفی به کار برده شده، به ویژه حاشیه‌نشینی، زاغه‌نشینی، مسکن نابهنجار، اسکان خودانگیخته، اسکان خودجوش (حاتمی‌نژاد و همکاران، 1335:1385) سکونتگاه‌های غالباً واقعدر خارج از عرصه قانونی شهر (کلهرنیا، 1382:221) که به صورت شتابان و غیرقانونی شکل گرفته‌اند (سرگزی، 1386:15) دارای حداقل تسهیلات و ضروریات زندگی هستند (صادقی، 1385:222) مساکن آنها با مصالح ارزان قیمت و گاه دست دوم، عمدتاً یک طبقه، به وسیله خود ساکنان در بافتی فشرده با دسترسی نامناسب ساخته شده‌اند (اعتماد، 1382:4) و ساخت و ساز، تملک و تصرف زمین و تامین خدمات زیر بنایی در آنها خارج از چارچوب‌های معمول و متعارف رسمی صورت می‌گیرد (شیخی، 1382:426).

ویژگی‌های مهم سکونتگاه‌های غیررسمی

سکونتگاه‌های غیررسمی، نواحی مسکونی هستند که در آنها گروهی از واحدهای مسکونی در زمین‌هایی بدون مالکیت قانونی ساخته می‌شوند یا به طور غیرقانونی مورد سکونت قرار می‌گیرند (2003:11 و *Bego*). با توجه به نارسا بودن اصطلاح حاشیه نشینی و آلونک نشینی، اصطلاح اسکان غیررسمی، با تعبیری گسترده‌تر به جای حاشیه نشینی و آلونک‌نشینی به کار می‌رود. در واقع اسکان غیررسمی را می‌توان به شیوه زندگی و فضای خاصی بر زندگی شهری اطلاق کرد که در تمامی یا غالب جهان سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی، حقوقی، مسکن نامعمول، خیابان‌ها، فقر فرهنگی آسیب‌های اجتماعی ... از ویژگی‌های آن می‌باشد اما عمده‌ترین ملاک‌های عدم رسمیت، ویژگی‌های مسکن و مالکیت بر زمین می‌باشد (کمال رودی، 18:1376).

حاشیه نشینی

حاشیه‌نشینان کسانی هستند که در شهر سکونت دارند ولی به دلایلی نتوانسته‌اند جذب نظام اقتصادی و فرهنگی شهر شوند و از خدمات شهری بهره‌مند گردند (عابدینی درکوش، 1364، 137) چارلز آبرامز حاشیه نشینی را با این خصصیات تعریف می‌کند: ساختمان و یا بخشی از شهر که در آن ویرانی، نارسایی عرصه خدمات درمانی، تراکم و ازدیاد جمعیت در واحدهای مسکونی، فقدان آسایش لازم و خطرات ناشی از عوارض طبیعی نظیر سیل دیده می‌شود می‌تواند به صورت زاغه یا منطقه زاغه‌نشینی معرفی گردد (شکوهی، 1348، 41). حاشیه‌نشینی که خود تا حدود زیادی ریشه در مهاجرت دارد، تحت تاثیر پارامترهایی چون فقر اقتصادی، نوع شغل، تعارض فرهنگی، بی‌سوادی، هویت قومی، فرهنگی و فقدان کنترل است که عوارضش در قالب برخی از پیامدهای حاد مسائل شهری تجلی می‌یابد (p9 و 1978 و *dwyer*) بخش حاشیه‌نشین یا زاغه‌نشین یعنی بخش‌های شلوغ و کثیف شده که فقر و بیماری، جرم و جنایت در آن عمومیت دارد (حاتمی‌نژاد، 1372). مارشال کلینارد حاشیه‌نشینی را از لحاظ جامعه‌شناسی یک شیوه زندگی تعریف می‌کند که خرده فرهنگی با مجموعه‌ای از ارزش‌ها و هنجارها که در محل‌هایی با بهداشت و سلامت کم، با کجرویی‌های اجتماعی و مشخصات دیگری که انزوای اجتماعی و طرد شدن را به دنبال دارد، به اجرا درمی‌آید (زاهدانی ص 14).

نظریه‌های مرتبط با شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی

کلینارد نظریه‌های حاشیه‌نشینی را به دو دسته تقسیم کرد:

1- تغییر در نحوه استفاده از زمین

2- کمبود مسکن و عدم تغییر و نگهداری صحیح آن

در دسته نخست با توجه به مطالعات «ارنست برجس» و «لویس وبرث» که عمدتاً پیرامون شهرهای ایالت متحده آمریکا انجام گرفته است اظهار می‌دارد که در مراحل اولیه شهر، اینگونه مناطق محل سکونت طبقات بالا می‌باشد و منطقه مسکونی مد روز است با گسترش مناطق تجاری و صنعتی کارخانه‌ها، انبارها و مراکز عمده فروشی در همسایگی این محل رشد می‌نماید. آنها که وضعیت بهتری دارند از مرکز شهر به سمت خارج، حرکت نموده دور از مرکز شهر سکنی می‌گزینند. کارگران کم درآمد، که شامل گروه‌های قومی فقیر تازه وارد و گروه‌های نژادی می‌باشند به این مناطق آمده، ساکنین این نواحی می‌شوند. چون مالکان اجاره کمی جهت تعمیر و نگهداری ساختمان‌ها دریافت می‌دارند شرایط نزول می‌یابد و به علت شلوغی زیاد، بی‌توجهی و تخریب توسط ساکنین این مناطق به زاغه‌ها تبدیل می‌شوند. (مفهوم شهر، 1358، ص 9)

دیدگاه لیبرال

در این دیدگاه اسکان غیررسمی به مثابه معلول عوامل داخلی در کشورهای جهان سوم تلقی شده است و در جهت گذار از جامعه سنتی به یک جامعه صنعتی خود به عنوان ضررتی در فرآیند این تحول قلمداد می‌شوند (احمدی‌پور، 1374:38). این دیدگاه لیبرالی با آنکه به برخی از ابعاد پدیده حاشیه‌نشینی توجه دارد، اما تحلیل ریشه‌ای از مسئله به دست نمی‌دهد و بیشتر به جنبه‌های اجتماعی، کالبدی و اقتصادی حاشیه‌نشینی تاکید دارد. اندیشمندان لیبرالی تضادهای ناشی از رشد نامتعادل اقتصادی و یا روابط متروپل و اقمار را دست‌کم می‌گیرند و از زنجیره‌های روابط نظام اقتصادی تنها بر ویژگی الگوی رشد اقتصادی نامتعادل تکیه می‌کنند. تجزیه و تحلیل آنان از روابط اقتصادی کشورهای در حال توسعه، عمدتاً بر پایه شناخت عوامل درونی استوار است و از بیان برهمکنش عوامل برون‌ی و درونی نظام اقتصادی و عملکرد روابط بین‌المللی اقتصادی کشورهای توسعه یافته بر کشورهای در حال توسعه، پرهیز می‌کنند. در فاصله وقوع دو جنگ جهانی و پس از آن تا به امروز، یک جریان نیرومند فکری براساس نظریه مالتوس و دیدگاه‌های نئومالتوس‌ها جاری است. به عقیده این اندیشمندان فکری، فقر شدید گروه کثیری از افراد جامعه و پدیده حاشیه‌نشینی شهری به بروز آسیب‌های اجتماعی می‌انجامد که از آن جمله می‌توان انواع بزهکاری، قتل، جنایت و سایر مشکلات اجتماعی را برشمارد که کشورهای در حال توسعه امروز گرفتار آن هستند و همگی ناشی از رشد جمعیت این کشورها است. از دیدگاه نئومالتوسی‌ها، سبب بیکاری، فقر و حاشیه‌نشینی و پدیده‌هایی مانند آنها، جمعیت بیش از حد است. به طور کلی، تا این اواخر از دیدگاه اغلب اقتصاددانان لیبرال غرب، مهاجرت از روستا به شهر در فرآیند توسعه اقتصادی به شمار می‌آید و تصور

می‌شد که مهاجرت داخلی، فرآیند طبیعیست که نیروی کار اضافه به تدریج از بخش روستایی خارج می‌شوند تا نیروی کار مورد نیاز رشد و توسعه صنعتی را تأمین می‌کنند (تودارو، 1366). در چند دهه گذشته توجه اصلی اقتصاددانان و کارشناسان مسائل توسعه اقتصادی در کشورهای در حال توسعه نیز بیشتر به سیاست‌هایی معطوف بوده که نیروی کار آزاد کنند و جریان مهاجرت را تسهیل و شتاب بخشند. در واقع، یکی از دلایلی که برای افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی ارائه شده از این قرار بود که نیروی کار اضافه برای صنعتی شدن شهری فراهم می‌آورد. اما نتیجه فرآیند مهاجرت توسعه شهرنشینی شتابان و ناهمگون کلان شهرهای کشورهای در حال توسعه، دیدگاه اقتصاددانان لیبرال را تغییر داد. امروزه با توجه به تجربه کشورهای در حال توسعه کاملاً روشن است که آهنگ مهاجرت از روستا به شهر، از آهنگ ایجاد مشاغل شهری فزونی یافته و تا حدود زیادی از توانمندی‌های صنایع و خدمات شهری در جذب موثر کارگران فراتر رفته است. از دهه هفتاد به بعد، دیگر اقتصاددانان و اندیشمندان توسعه مهاجرت از روستا به شهر را جریانی سازنده و ضروری برای حل مشکلات تقاضای در حال رشد شهرها برای نیروی کار نمی‌دانند. امروزه مهاجرت باید به عنوان یکی از عوامل اساسی تشدیدکننده پدیده همه جا حاضر کارگر اضافی شهری تلقی شود. این عامل به تشدید مسائل بیکاری شهری منجر می‌شود که خود ناشی از فقدان تعادل-های اقتصادی و ساختاری بین مناطق شهری و روستایی است (همان منبع). نتایج پژوهش‌های آماری نشان می‌دهد که تاثیر مهاجرت در جریان توسعه بسیار حادثر از بروز شدید بیکاری و کم‌کاری شهری است. آهنگ شتابان مهاجرت‌های بی‌رویه از روستا به شهر، علاوه بر دامن زدن به نابسامانی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حاشیه‌نشینی شهری را پدید می‌آورد و در واقع فقر روستایی به فقر شهری با کلیه محرومیت‌های آن تغییر مکان می‌دهد.

دیدگاه جامعه‌گرایان جدید

شهرنشینی با آهنگ شتابانی گسترش می‌یابد و علی‌رغم اینکه امکانات اشتغال مولد برای جمعیت‌های تازه وارد (مهاجران) فراهم نیست. امکانات و تسهیلات زیربنایی و اجتماعی شهری نیز با افزایش جمعیت شهرها متناسب نبوده و بر اثر کمبود تسهیلات زیربنایی، اجتماعی و کالبدی سکونتگاه‌ها، محله‌های نامتعارف از قبیل زاغه‌ها و آلونک‌های حاشیه‌ای که از طریق مهاجران تازه وارد تهدیدی است بر پا شده، به نحوی خودرو و خودساز به وجود می‌آیند. طرفداران دیدگاه‌های جامعه‌گرایان جدید، حاشیه‌نشینی شهری را مولود نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی و شهرنشینی ناهمگون و انتقال فقر روستا به شهر می‌دانند. از دیدگاه اندیشمندان مکتب جامعه‌گرا و جامعه‌گرایان جدید، حاشیه‌نشینی و پیدایش گروه‌های حاشیه‌ای و فقیر در جامعه‌های شهری کشورهای در حال توسعه، ناشی از عملکرد روند طبیعی تضاد میان

کار و سرمایه است و پیامد قهری عملکرد قوانین حاکم بر نظام اقتصادی سرمایه‌داری، یعنی تمرکز و انباشت سرمایه، رشد ناموزون اقتصادی و بروز تضادهای اجتماعی است و بنابراین، در جریان تحولات ناهماهنگ جامعه سرمایه‌داری، بروز تضادها و مشکلات اجتماعی از جمله پیدایش حاشیه‌نشینی در شهرهای بزرگ اجتناب‌ناپذیر است. (حاج‌یوسفی، 1388)

12) تجزیه و تحلیل

جدول 2- خلاصه نتایج تحلیل داده‌های پرسشنامه

درصد	فروانی	گزینه‌ها	وزگی
۵۲/۱	۲۰۰	مرد	جنسیت
۳۷/۹	۱۸۳	زن	
۳۵/۳	۱۳۶	یک خانوار	تعداد خانوار ساکن
۲۲/۷	۹۳	دو خانوار	
۱۶/۷	۶۴	سه خانوار	
۵/۲	۲۰	چهار خانوار	
۱۲/۲	۴۷	۳ نفر	تعداد جمعیت خانوار ساکن
۱۲/۸	۵۳	۴ نفر	
۳۴/۹	۱۳۳	۵ نفر	
۳۷/۱	۱۵۰	۶ نفر و بالاتر	
۲۲/۳	۱۲۸	بی‌سواد	میزان تحصیلات
۲۰/۶	۱۵۶	زیر دیپلم	
۲۲/۷	۸۷	دیپلم	
۳/۴	۱۳	لیسانس و بالاتر	
۲۹/۷	۱۱۳	بیکار	وضعیت شغلی
۴/۷	۱۸	بازنشسته	
۱۶/۹	۶۵	آزاد	
۷/۹	۲۸	کارمند	شغل همسر
۳۷/۰۰	۱۱۹	کارگر	
۷/۸	۳۰	سایر	
۶۲/۲	۲۳۹	خانه دار	
۱۶/۷	۶۴	ناغل	
۹/۳	۳۶	بازنشسته	
۱۱/۷	۴۵	سایر موارد	
۲۴/۲	۹۳	داخل بافت	
۲۲/۶	۱۲۵	خارج از بافت داخل شهر	
۱۵/۱	۵۸	خارج از شهر	
۲۸/۱	۱۰۸	خارج از استان	میزان درآمد خانوار
۱۷/۰۰	۷۳	بین ۲۰۰ تا ۱۰۰۰	
۳۹/۳	۱۵۱	بین ۳۰۰ تا ۲۰۰۰	
۲۵/۹	۱۲۸	بین ۴۰۰ تا ۳۰۰۰	
۵/۷	۲۲	بالای ۴۰۰۰	میزان هزینه خانوار
۱۲/۵	۵۲	بین ۲۰۰ تا ۱۰۰۰	
۳۸/۰۰	۱۳۶	بین ۳۰۰ تا ۲۰۰۰	
۲۵/۲	۱۲۵	بین ۴۰۰ تا ۳۰۰۰	
۱۳/۳	۵۱	بالای ۴۰۰۰	

۵۶/۸	۳۸	اجارهای	
۷/۱	۸	وقتی	
-	-	مجانای یا در برابر خدمت	بهره مندی از تسهیلات
۳۱	۱۹۹	بهره مند	
۶۹	۲۳۵	غیر بهره‌مند	وسعت واحد مسکونی
۲۲/۹	۸۸	کمتر از ۱۰۰ متر مربع	
۳۲/۵	۱۷۱	بین ۱۵۰ تا ۱۰۰ متر مربع	تعداد طبقات مسکونی
۳۰/۶	۷۹	بین ۱۵۰ تا ۲۰۰ متر مربع	
۱۲/۰	۳۶	بیشتر از ۲۰۰ متر مربع	تعداد طبقات مسکونی
۵۷/۸	۲۲۷	یک طبقه	
۲۷/۱	۱۰۴	دو طبقه	
۱۱/۲	۲۲	سه طبقه	
۲/۹	۱۱	چهار طبقه	تعداد طبقات مسکونی
۱	۳	بیشتر از ۳ طبقه	
۸/۳	۲۲	کدام از ۱۰ سال	عمر واحد مسکونی
۳۱/۱	۸۱	بین ۱۰ تا ۲۰ سال	
۳۷/۸	۱۲۵	بین ۲۰ تا ۳۰ سال	
۳۷/۸	۱۲۶	بیشتر از ۳۰ سال	

۳-۷	۱۱۸	بین ۱۰ تا ۵ سال	سابقه سکونت خانوار
۱۸/۵	۷۱	بیشتر از ۱۰ سال	
۶/۳	۲۳	از بدو تولد	محل سکونت قبلی
۵۸/۹	۲۲۶	روستاهای اطراف	
۲۲/۲	۹۲	مناطق دیگر شهر	
-	-	دیگر شهرها	
۱۶/۹	۶۵	مهاجرین قفقاز	رضایت از محل سکونت
۲۲/۶	۱۲۹	ژانی	
۶۶/۳	۲۵۵	عدم رضایت	دلایل عدم رضایت
۵۲/۶	۲۰۶	بالا بودن مشکلات اجتماعی	
۲۵/۷	۱۲۷	کمبود فضاهای خدماتی	
۷/۸	۲۰	کم عرض بودن کوچه‌ها و ...	
۲/۹	۱۱	سایر دلایل	نوع مالکیت واحد مسکونی
۸/۹	۲۳	دارای سند (ملکی)	
۲۲/۲	۱۲۳	قبضه‌های	

۲۸/۱	۱۰۸	ترکیبی از موارد بالا	کمبودهای عمده در سطح محله
۲۰/۳	۷۸	تاسیسات آموزشی فرهنگی	
۲۰/۱	۷۷	تاسیسات و تجهیزات شهری	
۲۵/۵	۹۸	فضای سبز	
۱۳/۱	۵۳	زمین بازی	عولته ساکنان محله
۲۰/۱	۷۷	سایر موارد	
۳۰/۶	۱۵۶	تعامل به خوبی از محل	راه حل برای بهبود
۱۲/۰	۲۶	تعامل به سکونت در محل در رده موجود	
۱۷/۷	۶۸	تعامل به دریافت زمین معوض	عولته ساکنان محله
۳۹/۷	۱۱۳	تعامل به سکونت در صورت بهبود شرایط	
۱۳/۸	۵۳	مشارکت در اجرای پروژه‌های شهری	
۱۶/۳	۶۳	واگذاری و فروش قطعی املاک	
۲۲/۶	۱۲۹	پرداخت تسهیلات بانکی به مالکین	راه حل برای بهبود
۱۶/۳	۶۳	تخفیف در عوارض و فروش	
۱۰/۹	۲۲	تراکم	
۸/۹	۲۳	سایر موارد	

۲۲/۲	۱۲۲	خشک و گل	مصالح ساختمانی عمده استفاده شده در بافت
۲۵/۹	۱۲۸	آهن و آجر	
۱۶/۹	۶۵	سکلت فلزی	تفاوت در قیمت مسکن نسبت به سایر مناطق مسبور
۲/۹	۱۹	سکلت بتنی	
۲۵/۸	۹۹	مساحت کم	
۲۱/۳	۸۲	قدمت بالا	
۱۹/۰	۷۲	دسترسی نامناسب	وضعیت بنای محل سکونت
۲۲/۰	۹۲	ایجاد اجتماعی	
۹/۹	۲۸	سایر موارد	عدم خدمت رسانی
۶/۵	۲۵	در حال ساخت	
۸/۹	۲۳	نوساز (تا ۱۰ سال)	
۳۷/۹	۱۸۳	مرمتی	
۲۲/۱	۱۰۴	تخریبی	عدم خدمت رسانی
۹/۶	۲۷	مخروطه	
۲۶/۰	۱۰۰	کم عرض بودن معابر	
۲۵/۸	۹۹	نامنظم بودن معابر	
۲۰/۱	۷۷	اختلاف سطح معابر	

۲۵/۰	۹۶	وضع مالی نامناسب	عمده ترین مشکلات
۲۵/۳	۱۲۶	عدم اعتماد	
۲۹/۲	۱۱۲	نادیده گرفتن اهالی	
۱۰/۴	۴۰	سایر موارد	
۱۵/۱	۵۸	عدم دسترسی به واحدهای تجاری	کمبود خدمات
۱۵/۶	۶۰	عدم دسترسی به واحدهای اداری	
۳۰/۲	۱۱۶	عدم دسترسی به پارک و فضای سبز	
۳۹/۱	۱۵۰	سایر موارد	

آزمون فرضیه ها

مشکل اصلی در کاربرد توزیع نرمال، نامعلوم بودن σ ، انحراف معیار جامعه، در اغلب کاربردهای واقعی است. این امر مستلزم آن است که به جای σ ، برآوردی را که معمولاً مقدار انحراف معیار نمونه‌ای S است، قرار دهیم. نظریه‌ای که بدین ترتیب حاصل می‌شود، به توزیع دقیق $\frac{\bar{X}-\mu}{S/\sqrt{n}}$ برای نمونه‌های تصادفی که از یک جامعه‌ی نرمال استخراج شده‌اند، منجر می‌شود. اگر Y و Z متغیرهای تصادفی مستقل باشند، Y دارای توزیع خبی دو با v درجه آزادی و Z دارای توزیع نرمال استاندارد باشد، آنگاه توزیع

$$T = \frac{Z}{\sqrt{\frac{Y}{v}}}$$

دارای تابع چگالی

$$f(t) = \frac{\Gamma\left(\frac{v+1}{2}\right)}{\sqrt{\pi v} \Gamma\left(\frac{v}{2}\right)} \left(1 + \frac{t^2}{v}\right)^{-\frac{v+1}{2}} \quad -\infty < t < \infty$$

است. اصطلاحاً این توزیع را توزیع تی با v درجه آزادی می‌نامند. توزیع t توزیعی متقارن است و به ازای درجه بزرگ، حد آن به صورت توزیع نرمال می‌شود. لازم به ذکر است که در این روش به منظور بالا بردن دقت نتایج، سطح معناداری برای هر یک از شاخص‌ها به صورت جداگانه محاسبه شده تا بتوان دقیقاً وضعیت هر شاخص را مشخص کرد. همچنین با توجه به اینکه نرم‌افزار مورد استفاده، تنها آزمون‌های دو دنباله (تساوی) را آزمون می‌کند، بنابراین برای قضاوت در مورد آزمون‌های یک دنباله، بایستی مقدار

۲۵/۰	۹۶	وضع مالی نامناسب	عمده ترین مشکلات
۲۵/۴	۱۲۶	عدم اعتماد	
۲۹/۲	۱۱۲	نادیده گرفتن اهالی	
۱۰/۴	۴۰	سایر موارد	
۱۵/۱	۵۸	عدم دسترسی به واحدهای تجاری	کمبود خدمات
۱۵/۶	۶۰	عدم دسترسی به واحدهای اداری	
۲۰/۲	۱۱۶	عدم دسترسی به پارک و فضای سبز	
۲۹/۱	۱۵۰	سایر موارد	

معنی‌داری را در جدول تی - استودنت بر دو تقسیم کرد تا مقدار معناداری یک دنباله به دست آید. بنابراین آزمون آماری در فرضیه‌های پژوهش به صورت رابطه (1) تعریف می‌شود:

$$\begin{aligned}
 H_0: \mu &\geq 3 && \text{وضع موجود مناسب است} \\
 H_1: \mu &< 3 && \text{وضع موجود مناسب نیست}
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

جدول 3- آزمون تی تک نمونه‌ای کمک‌های مالی و مشورتی

مقدار آزمون = 3/01								
متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	آماره تی	درجه آزادی	Sig	حد پایین	حد بالا
کمک‌های مالی	384	2/945	1/588	-0/676	383	0/499	-0/2141	0/1045

(منبع: نتایج پژوهش)

همانطور که در جدول مشاهده می‌گردد، مقدار عدد معناداری مشاهده شده برابر با 0/499 است که از سطح معنی‌داری استاندارد 0/05 بیشتر است، لذا فرضیه مربوطه در سطح اطمینان 95 درصد تایید نمی‌گردد. با توجه به میانگین به دست آمده در آزمون می‌توان گفت که کمک‌های مالی و مشورتی به ساکنان جهت نوسازی و بهسازی و احداث واحدهای مسکونی کافی نیست. با توجه به حدود پایین و بالای متغیر که حد بالا مثبت و حد پایین منفی می‌باشند می‌توان نتیجه که میانگین نمره این متغیر با مقدار 3 اختلاف زیادی ندارد.

جدول 4- آزمون تی تک نمونه‌ای کارهای انجام گرفته جهت ساماندهی محله

مقدار آزمون = 3/01								
متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	آماره تی	درجه آزادی	Sig	حد پایین	حد بالا
کارهای	384	4/336	0/950	27/350	383	0/000	1/2306	1/4213

(منبع: نتایج پژوهش)

همانطور که در جدول مشاهده می‌گردد، مقدار عدد معناداری مشاهده شده برابر با 0/000 است که از سطح معنی‌داری استاندارد 0/05 کمتر است، لذا فرضیه مربوطه در سطح اطمینان 95 درصد تایید می‌گردد. با توجه به میانگین به دست آمده در آزمون می‌توان گفت که میزان کارهای انجام گرفته جهت ساماندهی محله کافی نیست. با توجه به حدود پایین و بالای متغیر که هر دو مثبت می‌باشند می‌توان نتیجه که میانگین نمره این متغیر از مقدار 3 بیشتر است.

جدول 5- آزمون تی تک نمونه‌ای سرانه مراکز آموزشی

مقدار آزمون = 3/01								
متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	آماره تی	درجه آزادی	Sig	حد پایین	حد بالا
سرانه مراکز آموزشی	384	2/979	1/414	-0/427	383	0/669	-0/1727	-0/1110

(منبع: نتایج پژوهش)

همانطور که در جدول مشاهده می‌گردد، مقدار عدد معناداری مشاهده شده برابر با 0/669 است که از سطح معنی‌داری استاندارد 0/05 بیشتر است، لذا فرضیه مربوطه در سطح اطمینان 95 درصد تایید نمی‌گردد. با توجه به میانگین به دست آمده در آزمون می‌توان گفت که میزان سرانه مراکز آموزشی در محله کافی نیست. با توجه به حدود پایین و بالای متغیر که هر دو منفی می‌باشند می‌توان نتیجه که میانگین نمره این متغیر از مقدار 3 کمتر است.

جدول 6- آزمون تی تک نمونه‌ای کیفیت راه‌های ارتباطی

مقدار آزمون = 3/01								
متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	آماره تی	درجه آزادی	Sig	حد پایین	حد بالا
کیفیت راه‌های ارتباطی	384	3/221	1/057	3/917	383	0/000	0/1053	0/3174

(منبع: نتایج پژوهش)

همانطور که در جدول مشاهده می‌گردد، مقدار عدد معناداری مشاهده شده برابر با 0/000 است که از سطح معنی‌داری استاندارد 0/05 کمتر است، لذا فرضیه مربوطه در سطح اطمینان 95 درصد تایید می‌گردد. با توجه به میانگین به دست آمده در آزمون می‌توان گفت که کیفیت راه‌های ارتباطی در محله در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. با توجه به حدود پایین و بالای متغیر که هر دو مثبت می‌باشند می‌توان نتیجه که میانگین نمره این متغیر از مقدار 3 بیشتر است.

جدول 7- آزمون تی تک نمونه‌ای وضعیت کالبدی - فضایی

مقدار آزمون = 3/01								
متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	آماره تی	درجه آزادی	Sig	حد پایین	حد بالا
وضعیت کالبدی - فضایی	384	3/909	1/181	14/920	383	0/000	0/7804	1/0173

(منبع: نتایج پژوهش)

همانطور که در جدول مشاهده می‌گردد، مقدار عدد معناداری مشاهده شده برابر با 0/000 است که از سطح معنی‌داری استاندارد 0/05 کمتر است، لذا فرضیه مربوطه در سطح اطمینان 95 درصد تایید می‌گردد.

با توجه به میانگین به دست آمده در آزمون می‌توان گفت که وضعیت کالبدی- فضایی محله ساکنین رضایت بخش نیست. با توجه به حدود پایین و بالای متغیر که هر دو مثبت می‌باشند می‌توان نتیجه که میانگین نمره این متغیر از مقدار 3 بیشتر است. در خصوص ساماندهی محله 2/6 درصد از پاسخ دهندگان حاضر به تقبل بخشی از هزینه‌ها؛ 16/7 درصد حاضرند به صورت کارگری در این امر کمک نمایند؛ 51/8 درصد از افراد حاضرند همکاری با نهادها و دستگاه‌های دولتی را بپذیرند و 28/9 درصد نیز مواردی دیگر را در این خصوص تقبل نموده‌اند. 49 درصد افراد آموزش‌های مهارت‌های فنی، 12/8 درصد آموزش‌های رایانه، 12/5 درصد آموزش‌های مرتبط با حسابداری و 25/8 درصد نیز سایر آموزش‌ها را برای افزایش مهارت‌های شغلی لازم و ضروری می‌دانند. همچنین 88/5 درصد از پاسخ دهندگان اعتقاد دارند که برای اصلاح وضعیت اقتصادی خود نیاز به کمک‌ها و اعتبارات مالی دارند. همچنین 64/6 درصد از پاسخ دهندگان اعتقاد دارند که برای پیشبرد زندگی و حل مشکلات آن نیازمند شکل‌گیری سازمان‌ها و انجمن‌های عمومی و محلی در محدوده‌ی زندگی خود نیستند.

نتیجه گیری

برای حل معضل و ساماندهی مناطقی نظیر ماسور نیاز به برنامه ریزی همه جانبه می باشد از قبیل ارتقاء فرهنگی، افزایش سطوح عمومی، آموزش علوم کاربردی و فنی، ارتقاء اعتماد به نفس ساکنین و ایجاد باور به مسئولین، سرمایه گذاری و در نتیجه ایجاد شغل هایی که بتواند در کوتاه مدت، میان مدت و دراز مدت متضمن افزایش درآمد و تعادل آن با مخارج روزمره باشد تا ماندگاری و احساس تعلق را افزایش دهد، برچیدن و مرتفع کردن زمینه های بزهکاری، فراهم نمودن زمینه هایی که باعث کاهش مهاجرت روستاییان به این محدوده می شود یعنی نیازهای و در نتیجه ارتقاء زندگی آنها، به کارگیری مسئولین دلسوز و آگاه با همراه با تسلط به دانش های به روز و در نتیجه افزایش اعتقاد اهالی مبنی بر اینکه با مشارکت همگانی می توان مشکلات را به حداقل رساند و بهینه راه را برگزیده به طور کلی حاشیه نشینی را می توان به عنوان آیینی تمام نمای فقر شهری دانست. از دیگر چالش با اهمیت این محدوده را می توان چالش بهداشتی را نام برد. کمبود زیرساخت های بهداشتی، پایین بودن درآمد، سیستم فاضلاب نامناسب بهداشتی و شیوع بخشی از بیماری ها از دلایل آن می باشد.

راهبردها

راهبردهای اصلاحی جهت ساماندهی سکونتگاه غیر رسمی (حاشیه نشین) محله ماسور:

راهبردهای اجتماعی

- فرهنگ سازی در جهت تبدیل ساکنین سکونتگاه‌های غیر رسمی به شهروندانی که به حقوق شهروندی خود آگاه هستند.
- بالا بردن سطح فرهنگی و تقویت ارزش‌های معنوی جهت استفاده‌های نامشروع از خدمات و امکانات و همچنین جلوگیری از ارتکاب جرم توسط خود ساکنین محل.
- کاهش و تعدیل مهاجرت‌های روستائی به شهر بندرعباس از طریق برنامه ریزی و تقویت شهرهای میانی و کوچک استان از طریق تخصیص بودجه‌های عمرانی بیشتر به آنها.
- قانون مدار کردن ساکنان از طریق دادن حق اقامت و امنیت در سکونت.
- توجه ویژه به حقوق زنان و کودکان از طریق فعال نمودن و شریک نمودن آنها در طرح‌های ساماندهی و توانمندسازی محله.

راهبردهای اقتصادی

- ایجاد اشتغال برای نیروهای فعال بیکار جهت جلوگیری از گرایش آنان به ویژه به سمت مشاغل کاذب و غیرقانونی از طریق امکان دسترسی به منابع اعتباری و خرده وام به ویژه برای شاغلین در بخش غیررسمی و بیکاران.
- زمینه سازی برای ایجاد فعالیت‌های اقتصادی منطبق با شرایط و ویژگی‌های مهاجران از طریق آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و بالا بردن مهارت نیروی کار.
- تشکیل صندوقهای قرض الحسنه خرده وام به گونه ای که خود ساکنان مسئول آن باشند.
- ایجاد تعاونی‌های کارگران (از آنجا که اغلب نیروی کار این محله را کارگران ساده ساختمانی تشکیل می دهند می توان از طریق ایجاد اتحادیه‌های کارگری محلی از نیروی کار آنها در فعالیت‌های ساخت و ساز شهر و محله بهره برد) با حمایت بخش دولتی و بیمه بخش غیر رسمی از طرف دولت.

راهبردهای خدماتی

- ارتقاء شبکه هایزیر بنایی و خدمات رسانی از طریق شبکه فاضلاب، تأسیسات گاز، برقریال تلفن، آب و غیره... با حمایت بخش دولتی و با مشارکت خود مردم (از طریق ارائه خدمات مورد

نیاز می توان قیمت زمین و مسکن را در این محله بالا برد که خود در جلوگیری از ورود دیگر افراد و رشد بی برنامه این سکونتگاهها مؤثر است).

- ایجاد یک بازارچه کوچک محلی که همه مراکز تجاری پراکنده در سطح محله در آن جمع شود.
- آسفالت روکش معابر از طریق حمایت بخش دولتی یا شهرداری و با استفاده از نیروی ساکنین محل در ازای پرداخت حقوق آنها.
- آسفالت روکش معابر از حمایت بخش دولتی یا شهرداری و با استفاده از نیروی کار ساکنین محل در ازای پرداخت حقوق به آنها.

راهبردهای کالبدی

- عرضه ارزان قیمت مصالح بادوام جهت ساخت و ساز مساکن پایدار و مقاوم از طرف سازمانهای مدیریت شهری.
- قرار دادن سیل بندهایی جهت هدایت فاضلاب و همچنین جهت هدایت آب باران به دلیل وضعیت ژئومورفولوژیکی محله
- ارائه وامهای بلند مدت و میان مدت با هدف ارتقاء کیفیت و استحکام مساکن
- ایجاد تعاونیهای مسکن و تقویت آنها متناسب با در ساخت و ساز واحدهای مسکونیمتناسب با توانایی ساکنان و نظارت بر آنها جهت رعایت اصول فنی و استانداردها در ساخت و ساز
- بهسازی مساکن از طریق سیستم مشارکتی و با نظارت دقیق فنی از سوی پرسنل شهرداری یا دیگر سازمانهای مدیریتی
- بازنگری طرحهای جامع و تفصیلی شهر و اصلاح آن مطابق با عدالت اجتماعی و دربرگیری همه اقشار جامعه

راهکارها

- تأمین نیازهای اساسی و تسهیلات و زیرساخت ها در روستا- شهر ماسور
- سرمایه گذاری مستقیم و حمایت و دخالت دولت در تشویق سرمایه گذاری (خصوصی و دولتی) مخصوصاً در صنایع کوچک و اشتغالزا و مرتبط با کشاورزی.
- توجه به بخش خصوصی در تأمین اشتغال روستا- شهر ماسور در برنامههای توسعه شهر و حمایت دولت از این بخش.
- احداث شهرک صنعتی و مؤسسات آموزش عالی برای پرورش نیروی انسانی ماهر و کارآمد.

- اتخاذ سیاست‌های توسعه کشاورزی مناسب، بهبود خدمات کشاورزی و بازار محصولات.
- تقویت روابط و پیوندهای جامعه شهری و روستایی و روابط بین شهر کوچک و حوزه نفوذ.
- پر کردن شکاف بین صنعت و کشاورزی.
- توزیع نهادهای کشاورزی و فرآوری محصولات کشاورزی

منابع

- 1- ایراندوست و صرافی (1386:22) یاس و امید در سکونتگاه‌های غیررسمی، نمونه موردی شهر کرمانشاه، رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره 26، صص 221-220
- 2- خاکپور، براتعلی، مریم، بیرانوندزاده، ابراهیم، رستم گورانی و کبری، سرخ کمال (1390)، فصلنامه جغرافیایی، شماره 34، ص 181-156
- 3- گروه مطالعات شهری و منطقه‌ای (1358)، مفهوم شهر 2، تهران، دکتر رضا علی محسنی
- 4- احمدی‌پور، زهرا، سرگران قوی، محمد، مجله رشد جغرافیا، شماره 38، پاییز 1374
- 5- حاتمی‌نژاد، حسین، زمردیان، محمدجعفر، نگرشی بر زاغه‌نشینی و سیر تحول آن در مشهد، 1372
- 6- زاهدانی، زاهد، سعید، حاشیه‌نشینی، انتشارات دانشگاه شیراز، شماره 162، 1369، صص 9 و 14
- 7- کمان‌رودی، موسی، اسکان غیررسمی در تهران، سرگران قوی، محمد، ساماندهی اسکان غیررسمی، منطقه 6 شهرداری، پایان نامه کارشناسی ارشد، 1376، ص 19
- 8- اعتماد، گیتی، شهرنشینی و مسایل آن وزارت مسکن و شهرسازی، شرکت عمران شهرهای جدید (1382، 4)
- 9- حاتمی‌نژاد، حسین، نگرشی بر زاغه‌نشینی و سیر تحول آن، 133:1385
- 10- صرافی، مظفر، 1387، بازنگری پدیده اسکان غیررسمی
- 11- چارلز، شوگیل، آینده توسعه شهری در کشورهای جهان سوم، هفت شهر، شماره نهم، 1381
- 12- شیخی، محمد، تبیین فرآیند شکل‌گیری و دگرگونی سکونتگاه‌های غیررسمی، پایان نامه دوره دکتری، دانشگاه تهران، 1381
- 13- تودارو، م، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ج 1، ترجمه دکتر غلامعلی فرجادی، مجموعه برنامه توسعه تهران، 1366
- 14- حاج‌یوسفی، ع، حاشیه‌نشینی و فرآیند تحول آن، هفت شهر، شماره 8، 1381
- 15- حاتمی‌نژاد، ح، بررسی شاخص‌های مسکن غیررسمی در ایران، پژوهش‌های جغرافیایی، زمستان 1385
- 16- رفیعیان، م، 1382، کاربرد متدولوژی، گروه‌های بحث در مطالعات توانمندسازی محلات غیررسمی شهری، نشریه هنرهای زیبا، شماره 26
- 17- ایراندوست، کیومرث، جایگاه بخش غیررسمی در توانمندسازی اجتماعات فقیر، 1389، فصلنامه هفت شهر سال هشتم، شماره 23 و 24